

za nadaljnje dogajanje. Pisatelj je seveda variiral vrstni red posameznih sestavin, vendar pa je v glavnem ostajal pri navedenem primeru. V Juriju Kozjaku in Domnu je skoraj prešel v šablono, v Tihotapcu pa se je od takega načina nekoliko oddaljil in iskal nove možnosti za komponiranje pripovednih scen. Poglejmo primer iz Jurija Kozjaka (sedmo poglavje):

I. »Med Šumbregom in Kozjakom je kako uro dolga ravnina, gosto zaraščena še dandanes...« (pisatelj opis nadaljuje).

II. *Bila je mrzla noč. Mesec je bil že blizu zahoda. Pod kosmato smreko čepi dolgi cigan Samol...*« (popis nestrpnega čakanja na grbastega Petra, vpleten je ciganov samogovor).

III. *»Zdajci se zasliši stopinja človeška po stezi, ki je držala mimo smreke. Samol potepta ogenj...«* (pride Peter in med njima se začne pogovor).

IV. Dialog med Petrom in ciganom (pogovor je prepleten s Petrovim premišljevanjem, kako bi ugnal cigana).

V. Konec: *»Rekši, se krohoče cigan ter odide. Peter, največja reva v človeški koži, odide domov...«* (pripoveduje, kaj se je Petru motalo po glavi in nato se razgleda po tihotni naravi).

V nadaljnji svoji pisateljski rasti je Jurčič v veliki meri tak način gradnje pripovednih scen, ki spominja na neke vrste lepljenko, opuščal in posamezne literarne prvine prepletal mnogo manj opazno in bolj prelivajoče. Seveda pa poznejši prijemi pričajo, da je za pisatelja mladostna vaja veliko pomenila in da trud ni bil zaman.

Namesto sklepa: Približno tako, kot smo zapisali za pripovedno sceno, bi lahko rekli tudi za vse drugo: Jurčičeva zgodnja proza izpričuje pravo študijsko vnetost in velik ustvarjalni napor, da bi bila njegova pripoved v čim večji meri zgrajena iz samih brušenih delov. V marsičem je uspel in prav gotovo pomembno prispeval k večji kultiviranosti slovenske pripovedne proze v drugi polovici 19. stoletja.

Silvo Fatur

Gimnazija v Postojni

POSKUS ŠOLSKE INTERPRETACIJE KETTEJEVE LJUBEZENSKE PESMI

V učiteljevi pripravi je naloga opisana takole: *Panoramski pregled Kettejevih ljubezenskih: Pa zelene lističe poganja, Večer, Tam zunaj je sneg, Moje ljubice, Stara novica, Na poljani, Spomini II, Slovo IV, Tihe noči V, Čuj sanje mi.* — *Interpretacija pesmi Na trgu, skupinsko delo, slogovna analiza (zastavitev*

naloge, delo, poročanje). — Še nekateri drugi vidiki obravnave, *ritem. Sinteza*. Priprava je zamišljena za 3. razred gimnazije.

Erotika je v središču Kettejeve pozornosti, torej ljubezen med moškim in žensko, tudi kot poskus premostitve praznine življenja in iskanje njegovega smisla — v odnosu človek nasproti človeku. Zato je treba njegovi ljubezenski pesmi posvetiti nekaj več pozornosti, posebej gradaciji njegovega ljubezenskega čustvovanja. Seveda to lahko storimo le bolj pregledno, panoramsko, v eni učni uri.

V gazeli Pa zelene lističe poganja, v njeni ljubki neposrednosti hitro odkrijemo tisti začetni ljubezenski nemir, ki se tako rad rojeva v mladem človeku sredi prebujajoče se pomladne narave. Podobno kot v Župančičevi Ej, mačice. Ta nemir se prepričljivo stopnjuje v živahnem ritmu pesmi Večer; gre za nemir, ki v zvezdnati noči teži k potešitvi, k sreči ob ljubljenem dekletu. Ljubezen, kakršno zaznamo v pesmi Tam zunaj je sneg, že dosega naslednjo stopnjo, tudi čutna je, »strastna in vroča« je kljub zimi in snegu in »burji nezvanki«. V pravem ljudskem tonu je zapeta pesem Moje ljubice. Njen slog je igriv, Kettejev in ljudski hkrati, pristen in svež. Podobno je tudi sporočilo pesmi s paradoksnim šaljivim naslovom Stara novica, kjer v polni meri prihaja do izraza pesnikova mojstrska sposobnost za ustvarjanje besedne, slogovne in ritmične igrivosti, ki je sicer razsuta čez vse njegovo delo. Pesem Na poljani je že otožna pesem ljubezenskega razočaranja. A v II. sonetu iz ciklusa Spomini prihaja do izraza tista tako značilna pesnikova močnatost, rekli bi ji lahko zgodnja zrelost, ki je nemara posledica pesnikovega trdega življenja in neumornega dela, pa tudi človeška pokončnost, ki se ne pusti zlomiti: »Pač sem ljubezen v svojem srcu nosil, / a nikdar nisem te ljubezni prosil, / še manj nevrednega pomilovanja. // Ponosna glava moja se ne klanja, / molčijo usta, lic solza ne moči, / naj tudi hrepeneče srce počí...«

V IV. sonetu ciklusa Slovo je dal svoji ljubezni spet novo, rekli bi morda — sociološko razsežnost. Stena med njim in dekletom je tudi stena med družbenima razredoma, med pesnikom — proletarcem in Angelo Smoletovo, meščanko, hčerko sodnega svetnika v Novem mestu. Odnos je podoben kot odnos med Prešernom in Julijo. V V. sonetu Tihih noči pa se po drugačni erotični izkušnji — s tem v zvezi je zanimiv še cikel Adrija — pesnik vendarle vrača k pravi ljubezni, ki ne more biti samo telesna in tudi samo duhovna ne, ki je lahko samo harmonija dveh bitij, kakršna pa se v življenju uresničuje le poredkoma. Taka harmonija da je možna le onstran smrti, kot pripoveduje desetvrstična pesmica Čuj sanje mi: a duhovitost zamisli in hudomušna izvedba nas prepričujeta, da pesnik ne verjame v to možnost, ki je lahko le resnica sanj.

Za nadrobnejšo obravnavo pa bomo izbrali pesem NA TRGU. Zakaj? Pozornost vzbudi že na prvi pogled z nenavadno obliko, ki se nam že po prvem premisleku pokaže kot nekakšna neurejena urejenost. In ko jo preberemo, začutimo, da je ena tistih pesmi, o katerih je pesnik menil, da so »duše glasni zdihi«, »zdihlaji so iz srca tajne srede« in »samotne duše cveti« (Tihe noči). Pesem je ljubezenska, namenjena Angeli, ki je verzi tudi imenujejo. Po občutju je serenada, večerna pesem, podoknica, ki s svojo predmetnostjo (mestni trg, luna, vodnjak, bronena kotanja, cesta) obuja v bralčevi ali poslušalčevi zavesti podobo trubadurja iz kake renesančne upodobitve. — Po približno takile motivaciji in po pojasnilu besede Elizij = raj pri Grkih, mitološko, sledi interpretativno branje.

Po branju vključimo v emocionalno pavzo še posnetek skladbe Vasilija Mirka na isto besedilo. Uglasbena varianta besedila estetsko doživetje lahko še temeljito poglobi. Slejkoprej pa s tem ostajamo v tistih svečanih trenutkih estetskega doživljanja, ki so didaktično dragoceni in nadaljevati se da le z veliko tenkočutnostjo, ki zaznava dihanje razrednega kolektiva in posameznika v njem. Najustrezneje se zdi nadaljevati s kratko pisno anketo. Naročimo: »Z nekaj besedami ali besednimi zvezami, ni treba da so to stavki, skušajte označiti svoje občutje ob poslušanju te pesmi; zabeležite podobe, asociacije, ki so se porajale v vas!« Kake tri minute časa je za to dovolj. — Z anketnih listkov, ki jih bomo potem na hitro pregledali, bomo razbrali približno takale sporočila: nežnost ljubezni, trubadur v mesečini, ljubezen je hrepenenje, gibanje, Prešeren je pel podobno, pesem je kot iz čipk, besedilo se kar ponuja glasbeniku, noč živi, otožnost, skoraj žalost, vznemirjenost, življenje je lepo in še kaj. — In tedaj je na vrsti racionalizacija teh občutij, uzavestiti jih je treba. V takih primerih se obnese skupinsko delo.

Oddelek razdelimo na skupine, recimo po 4 učence, se pravi, da nastane 7—8 skupin, dogovorimo se za tehniko dela (če to počnemo večkrat, gre hitro!), določimo vodjo vsake skupine in zapisnikarja, potem pa zastavimo tezo in opišemo naloge posameznih skupin. Če so naloge štiri, skupin pa je osem, imata pač dve skupini isto nalogo, pri čemer potem prva poroča, druga pa je kontrolna, dopolnjuje, oporeka, pritrjuje. Za vodjo je primerno izbrati boljšega učenca, za zapisnikarja slabšega, kar bomo utemeljili z nadaljnjim potekom dela, a včasih je treba ta princip tudi zaobrtni.

Teza: Iz vaših občutij izhaja in tudi res je, da gre v pesmi Na trgu za nežno izpoved ljubezenskega nemira, ki zavoljo neizpolnljivosti dobiva nadih otožnosti. Zato je vaša naloga zdaj takale:

Skupina 1 in 5: a) Ugotovite in izpišite vse tiste besede in besedne zveze, ki dokazujejo, da je pesnik to ljubezen občutil kot neuresničljivo; b) ker je zato pesnik otožen, ugotovite, s čim je to otožnost ubesedil!

Skupina 2 in 6: a) Ugotovite in izpišite besede, ki delajo pesem nežno in b) poustvarjajo nemir! Če gre za kakšne posebne figure, jih tudi imenujte!

Skupina 3 in 7: V pesmi so inverzije, epiteton, komparacije, personifikacije. Izluščite jih in poskušajte oceniti njihovo vlogo!

Skupina 4 in 8: Premislite obliko pesmi, opredelite kitico, ugotovite metrum, rimo, njen značaj in razporeditev!

Na delo! Časa imate 15 minut.

Ugotovitve bodo približno naslednje:

1. skupina: a) neuresničljivost: misli na dekleta so brezkončne, kaplje ne morejo v raj, »želje ... hitijo zaman hrepenenja ...«, pesnik je ves nemiren, »brezskrbno pa deklica spava«. b) otožnost; zgoraj povedano, pa še noč, luna sanjava, ah (ki ni le mašilo), šepetanje, nemir.

2. skupina: a) nežnost: vetrc, vodice, rosice, deklica, tj. pomanjševalnice, in besede, ki sodijo k njim po pomenu ali čustveni zaznamovanosti: sanjavnost, poigravanje, pršeti, šepetanje, nemir, zvezde, kaplje, želje, hrepeneti, duša. b) občutje nemira poustvarjajo predvsem glagoli, enkrat je nemir, ki da je brezkončen, kar imenovan.

3. skupina: a) inverzije: noč trudna, luna sanjava, kaplje šumeče; prvi dve sta zapisani dvakrat, ker se začetek 1. kitice ponovi v 4. kitici; b) epiteti so v inverzijah pa še: mestni (trg), bronena (kotanja); bolj osebni so (luna) sanjava in (noč) trudna, ki sta hkrati personifikaciji; personifikacij je veliko: noč je trudna in molči, luna je sanjava in beži, vetrc se poigrava z vodo, vodnjak je nemiren in šepeta, kaplje ne morejo do zvezd, želje so smeje, hite in hrepenijo, luna ruši pokoj v pesnikovi duši; d) komparacij ni. Prevladujejo torej poosebitve in povzročajo, da vse v pesmi živi.

4. skupina: pesem ima štiri kitice, zgrajene so enako, verzi v njih so različno dolgi in se rimajo, rime so moške in ženske, več je ženskih, razvrščene so: a b a b c d e d e c, metrična shema je določena z anfibrahi (u — u), kot v Prešernovem Povodnem možu, in omogoča lahkoten ritem.

Po približno takih ugotovitvah, do njih je seveda prišlo ob učiteljevem mentorstvu, je treba poudariti, da dognanja začetno tezo očitno potrjujejo. Vendar bomo rekli zadnjo besedo, ko bomo pogledali še, kaj je z ritmom pesmi.

Odpira se seveda še več novih problemov, zato bomo skušali obdržati stik s pesmijo tudi z ustrezno domačo nalogo, ki ne bo taka, da bi zahtevala ne vem koliko časa (učinek domačih nalog je na tej stopnji lahko sila dvorezen!), le pesem naj bi vračala v misel, silila naj bi k posvetovanju, koga tudi k brskanju po ustreznem priročniku. Naročili bomo: Do prihodnje ure naj zapisnikarji dokončno formulirajo in napišejo poročilo o dognanjih te jezikovno slogovne analize, vsi ostali iz skupin 1—4 pa za domačo nalogo premislite, kaj je pesnik dosegel, s tem da je zapisal kitico tako nenavadno. Poskusite zapisati 1. kitico še v kakšni drugi obliki. Ostali iz skupine 5—8 pa premislite tole: Če bi imeli pri roki rokopis te pesmi, bi opazili, da je pesnik prvotno besedno zvezo »kamnito kotanjo« popravil z »broneno kotanjo«. Zakaj? Kaj je dosegel s tem?

Pred koncem bomo pojasnili še obliko »z vodoj«, kjer gre za Aškerčev štajerski, pa tudi za ruski vpliv in oboje utemeljili.

Na začetku naslednje ure bomo poslušali poročila (zapisnikarje smo prisilili k ponovnemu premisleku zadevel!), se pogovorili o kamniti-broneni kotanji in ugotovili, kako so učenci zapisali kitico še drugače, kar za gotovo ni bilo pretežno. Zapisali jo bodo vsaj še v naslednji šestvrstični obliki:

Noč trudna molči,
nezamudna beži
čez mestni trg luna sanjava.
Vse v mraku mirno,
na vodnjaku samo
tih vetrc z vodoj poigrava.

Nekateri pa bodo še ugotovili, da je ta kitica pravzaprav sestavljena iz dveh čisto enakih delov, ki sta vsak zase lahko kitica, tako da bi bilo moč pesem zapisati v 8-ih trivrstičnicah. To ugotovitev je dobro konkretizirati bodisi z grafoskopom, bodisi z ustreznim plakatom.

In zdaj se vsiljuje zanimivo vprašanje, zakaj si je Kette izbral tak nenavaden zapis, ko pa vemo, da je bil oblikovno dokaj konzervativen, pisal je sonete, gazele... In zapis v 2. ali celo 3. varianti bi bil veliko bolj »klasičen«? Učenci bodo ponudili odgovor, ki ga vsiljuje vizualni vtis, tj. pokončnost, ki je pokončnost vodometa; daljši verzi so le pršenje v stran, ki ga povzroča veter. In je nekaj na tem, ker vemo, da je Kette iskal izpovedne možnosti tudi v to smer (Jaged, carmen figuratum). A to ni bistveno. Bistveno je, da je Kette s svojevrstnim zapisom ustvaril tudi svojevrsten ritem. Zadeva je teže razložljiva, pa bo zato potrebno pritegniti na pomoč še kakega strokovnjaka. (Iz priročne knjižnice bomo vzeli knjige in priročnike, odkoder bomo citirali; nepogrešljive so v sleherni specializirani učilnici za SL.) Dr. Zdravec¹ ugotavlja, da ritmični vtis pesmi konstituira več dejavnikov, med njimi: metrična osnova, število zlogov v verzu, število smiselnih poudarkov, medbesedne meje, pavze znotraj in na koncu verzov, način prestopanja iz verza v verz itd. Potemtakem je ritem besedne zveze »noč trudna molči«, če je zapisana po Kettejevo, se pravi v dveh verzih, drugačen, kot če je zapisana v enem verzu. In res je, pred besedo »molči« moramo v Kettejevem primeru narediti vsaj tolikšno pavzo, da se s pogledom vrnemo s konca prve na začetek druge vrstice, v drugem primeru pa ta pavza ni potrebna. Spomnimo se, kako je to izkoristil in poudaril skladatelj! Beseda »molči« je pri Ketteju na ta način izvzeta in zato bolj poudarjena. Pri starejših pesnikih se je stavek kot logično sintaktična enota praviloma ujemal z verzom. Kettejeva misel pa kar naprej prestopa iz verza v verz, opraviiti imamo torej z enjambementi. Po Isačenk² pa je enjambement hkrati kršenje norme in njena poživitev, preprečuje mehaniziranje, podobno kot je metrum osnova ritma, ritem pa kršenje metra. Učenci bodo hitro ugotovili, da ima Kettejeva kitica kar 6 enjambementov v 8-ih verzih, variantni šestvrstični zapis pa ohrani le 2. To pa mora vplivati na ritem pripovedovanja. In če homo zdaj smiselno brali 1. kitico v dveh različnih zapisih, bomo to tudi začutili. Na vsak način bo ritem v prvem primeru nemirnejši, v drugem pa lagodnejši, bolj širok. Ta nemirnejši ritem pa močno ustreza nemiru ljubezenske izpovedi v pesmi.

Dva verza ritmično še posebej izstopata. To sta zadnji verz 2. in zadnji verz 3. kitice. Prvi ima zavoljo vejice (podredja) en odmor več, drugi pa se končuje s pikčastim pomišljajem. Enako metrično strukturiranih verzov je v pesmi 8, vendar sta samo ta dva drugačna. Zakaj? Kaj sporočata? Če se poglobimo vanju, moremo ugotoviti, da je prav v teh dveh verzih srž pesnikovega sporočila: Hrepenenje je zaman, tako bi ju lahko povzeli. To pa je vse sporočilo. V teh dveh verzih se kljub vsemu povedanemu vendarle relativno »enolično valujoča zvočna gmota«, kot lahko beremo v Mali literarni teoriji dr. Kmecla, še dodatno vzemiri in s tem opozori na ključne besede celotnega sporočila.

Samo še en verz v pesmi je — ne sicer toliko ritmično — pač pa vsebinsko drugačen od vseh ostalih. A preden pridemo do njega, povzemimo naše izsledke.

¹ Franc Zdravec: *Lirika, epika, dramatika*, Pomurska založba, Murska Sobota 1971, str. 24.

² A. V. Isačenko: *Slovenski verz*, Partizanska knjiga, Ljubljana 1975, str. 88.

Pesem Na trgu je rahločutna izpoved hrepenečega ljubezenskega nemira, ki mu ni videti izpolnitve in je zato otožna pesem, serenada. Njeno besedje je bolj vsakdanje kot ne, nikakršne bujne Župančičeve metaforike ni v njej. A je menda res, kot beremo pri Zdenku Lesiču³, da tedaj, ko beseda zaide v pesem, dobi moč, da pomeni več. Pesnik torej nima nekega posebnega jezika, pač pa izkoristi potencialne možnosti jezikovnega sistema in stihijo govora preustvari v umetniško tvorbo, v ustvarjalno izoblikovano jezikovno strukturo. Največ je v pesmi poosebitev. Malone vse je poosebljeno, vse živi. Življenje pa je ne-mir. In nemir je središče pesmi. Nemiren je njen verz, kitica, nemiren pa hkrati nežno ubran je tudi ritem pesmi.

Vsemu povedanemu se protivi le zadnji verz pesmi: »brezskrbno pa deklica spava«. In to je antiteza, poanta, ki pesem samo še okrepi. — Sozvočje miselnih, čustvenih, slogovnih, ritmičnih in oblikovnih prvin pa zmeraj priča o pomembni umetniški stvaritvi.

Breda Pogorelec

Filozofska fakulteta v Ljubljani

CANKARJEVO IZROČILO

5. V shemi slovstvenega razvoja slovenske besedne umetnosti (proze) po Cankarju¹ (in iz njega) se postavljata dve skupini vprašanj.

5.1 V prvo spadajo vprašanja, ki zadevajo nepretrganost slovstvenega razvoja. Umetnost, tudi besedno — ki je eden od načinov ustvarjanja novih svetov in razmerij — pojmujeemo pri tem celovito; to se pravi kot zaporedje in preplet vseh besedil (stvaritev), ustvarjenih v neki skupnosti. Nepretrganost izročila pomeni nadaljevanje na že postavljenih temeljih. Seveda pri tem ne mislimo na posnemanje, marveč na nadaljevanje v novem ustvarjalnem hotenju in vzgibih, po zakonitostih domačega razvoja. Tak pristop mora prav zaradi iskanja novega že a priori upoštevati umetnino kot individualno delo, četudi nas iz posebnih razlogov zgodovinskega samospoznavanja novina zanima predvsem kot člen v verigi razvoja.

5.1.1 Pri tem je pomembno tudi tisto, kar skupnost v svojem ustvarjalnem procesu sprejema v razvid od tujih stvaritev. Sprejemanja so le redko naključna: pogojena so z notranjimi in zunanji dejavniki.² Zakonitosti prevzemanja oziroma zavračanja tujega so verjetno podobne kot pri prevzemanju posamičnih znamenj iz jezika v jezik: sprejem je možen in smotrno, če je utemeljen z razvojem (zgodovino) določene skupnosti (naroda, družbe) in njene kulture. Za

³ Zdenko Lesič: Jezik i književno delo, Zavod za izdavanje udžbenika, Sarajevo 1971, str. 307.

¹ Članek je nadaljevanje iz 5. številke JIS: Ivan Cankar — vzlišče slovenskega slovstvenega razvoja. Zato tudi nadaljujemo s številčnim označevanjem odstavkov.

² Uriel Weinreich, Languages in contact. V Italijanskem prevodu Lingue in contatto. Torino, Boringhieri 1974. In drugi avtorji.